

XİDMƏT AXINLARI VƏ ONLARIN İQTİSADI MAHİYYƏTİ

Könül Rasim qızı Həsənova

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

k-qasanova@mail.ru

Xülasə. Formalaşan və stabil inkişaf edən bazar iqtisadiyyatı şəraitində təsərrüfat subyektləri arasında material axınlarının hərəkəti zamanı yüksək iqtisadi effektivliyə nail olunması əsasən bu təsərrüfat subyektlərinə yüksək maliyyə xidmətlərinin göstərilməsi hesabına təmin edilir. Maliyyə xidməti material qiymətlilərinin optimal hərəkətinin təşkilinə şərait yaratmaqla ilkin olaraq əmtəə – material və əmtəə – qeyri material qiymətlilərinin hərəkəti – yerdəyişməsinə uyğun gələn logistik maliyyə axınlarının müəyyənləşdirilməsi və öyrənilməsinə nəzərdə tutur.

Açar sözlər: axın, ehtiyatlar, maliyyə axınları, material axınları, logistik əməliyyatlar

Giriş. Material resurslarının hərəkətinin ənənəvi formada idarə edilməsindən fərqli olaraq logistik prinsiplər əsasında idarə edilməsinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, müasir iqtisadi şəraitdə idarəetmə obyektini axınlar (material, maliyyə, informasiya, kadr və s.) - tamın hissələri kimi qəbul edilən çoxlu obyektlər təşkil edir. Lakin maliyyə, informasiya, kadr və s. axınlar material axınlarından törəmə olduqlarından, daha doğrusu, material axınlarının əmələ gəlməsi sadalanan idarəetmə obyektlərinin yaranmasına birbaşa təsir göstərdiyindən ilk öncə bu axınların iqtisadi təbiətinin öyrənilməsi logistika elminin ən mühüm problemi hesab olunur.

Axın – müəyyən vaxt müddətində mütləq vahidlərlə ölçülən, müxtəlif vaxt intervallarında konkret proses kimi mövcud olan və tam vahid formada qəbul edilən obyektlər məcmusudur. Axın parametrləri – baş verən prosesi xarakterizə edən parametrlərdir.

Ehtiyatlar – mütləq vahidlərlə ölçülən və bir neçə ayrı – ayrı konkret vaxt intervallarında mövcud olan obyektlərin sayını xarakterizə edən kateqoriyadır.

Ehtiyatların statistik kəmiyyəti ilə axınların dinamik xarakteri arasında qarşılıqlı əlaqə mövcuddur:

- **axın** – ehtiyatların dəyişilməsi prosesini xarakterizə edir;
- **ehtiyatlar** – isə axınların dəyişilməsi və yığılması nəticəsini əks etdirir.

Axın və ehtiyatlar kateqoriyası makroiqtisadi modelləşdirmədə geniş istifadə olunur və onlar ümumiləşdirilmiş iqtisadi kateqoriyaların tərkib hissələridir. Eyni zamanda logistik qanunauyğunluqlar ümumi iqtisadi qanunların nisbi mənada (hissəvi) təzahür formasıdır. Daha doğrusu, bütün logistik qanunauyğunluqlar məhz ümumi iqtisadi qanunlardan törəmədir və onların tələbi əsasında yaranır. Bu qanunların fəaliyyət prinsipləri və tətbiq şərtlərindən asılı olaraq bir sıra iqtisadi tədqiqatlarda axın və ehtiyatlar arasında fərq o qədər də nəzərə çarpmır.

Axınları xarakterizə edən parametrlər əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

- ilkin və sonuncu axın məntəqələri;
- axınların hərəkət marşrutunun trayektoriyası;
- axın yolunun uzunluğu;
- hərəkətin sürəti və vaxtı;
- aralıq məntəqələr və onların sayı;
- axınların intensivliyi.

Müasir logistika material axınların aşağıdakı kateqoriyalarına söykənir.

Material axınları - müxtəlif logistik (nəqlietmə, anbarlaşdırma və s.) və (və ya) texnologi

(mexaniki emal, yığım, və s.) əməliyyatlar zamanı nəzərdən keçirilən və konkret vaxt intervalına aid olunan məhsullar - yük, hissələr, əmtəə – material qiymətliləri və sairədir.

Logistika böyük praktiki əhəmiyyətə malik fəaliyyət sahəsidir. Logistik prinsiplər və metodlardan qeyd olunduğu kimi həm inzibati amirlik sistemində (ierarxiya quruluşunda geniş də olmasa) istifadə olunmuş və həm də bazar iqtisadiyyatı sistemində hərtərəfli tətbiq olunur. Lakin ixtiyarı sistemdə təsərrüfat subyektləri arasında qarşılıqlı münasibətlər bazarda formalaşır və onun işlək mexanizmilə tənzimlənir.

Qeyd etmək lazımdır ki, əmtəə – material qiymətliləri özündə bütün növ maddi nemətləri, o cümlədən spesifik növə malik hərəkət etməyən əmlakı da birləşdirir. Əmtəə qeyri - material qiymətlilərinə isə müasir şəraitdə xidmətlər, kapital, qeyri - maddi aktivlər aid edilir. Müəyyən əmtəə – material və qeyri - material qiymətlilərinin bir təsərrüfat subyektindən digərinə yerdəyişməsi prosesində bir sıra logistik əməliyyatlar yerinə yetirildiyindən bu hərəkətə – yerdəyişməyə əsasən uyğun əmtəə axınlarının hərəkəti kimi baxılır.

Əmtəə axınlarına maliyyə xidmətinin göstərilməsi mexanizmi müasir iqtisadi şəraitdə logistikanın öyrəndiyi sahələrdən biri hesab olunur. Lakin maliyyə axınlarının mahiyyətinin geniş şəkildə tədqiq edilməsi, müəyyənləşdirilməsi bir daha sübut edir ki, burada bir sıra spesifik xarakterə malik fərqlər mövcuddur. Odur ki, maliyyə axınlarının iqtisadi təbiətinin öyrənilməsi zamanı iki əsas yanaşmaya xüsusi diqqət verilməlidir:

- **birinci**, maliyyə axınları adı altında mikro və makroiqtisadi mühitdə bu və ya digər növ maliyyə vəsaitlərinin ixtiyarı yerdəyişməsi nəzərdə tutulur.

- **ikincisi**, maliyyə axınları adı altında yalnız logistik sistemlərin daxilində və logistik sistemlər arasında bu və ya digər növ maliyyə vəsaitlərinin ixtiyarı yerdəyişməsi başa düşülür.

Mütəxəssislər birinci yanaşmaya daha çox üstünlük verməklə maliyyə axınlarının mahiyyətini hər şeydən əvvəl zaman baxımından maliyyə vəsaitləri məcmusunun dəyişilməsilə əlaqələndirirlər. Fikrimizcə, qeyd olunan yanaşma şərtsiz olaraq diqqətə layiqdir və müxtəlif mikro və makroiqtisadi tədqiqatların aparılması zamanı geniş tətbiq edilir. Lakin burada logistik proseslərin xüsusiyyətləri nəzərə alınmır və əmtəə axınlarına maliyyə xidmətinin göstərilməsi üçün işlək mexanizmin hazırlanmasında ondan istifadə mümkün olmur.

Öz növbəsində ikinci yanaşmanı müdafiə edən mütəxəssislər arasında maliyyə axınlarının mahiyyətinin açıqlanması, şərh edilməsi üzrə hələlik vahid fikir birliyi mövcud deyil. Logistikaaya aid xüsusi ədəbiyyatlar maliyyə axınlarını tez-tez kommersiya logistikasında idarəetmə obyektinin tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirir.

Odur ki, istənilən yanaşmada maliyyə axınları material resurslarının necə, nə vaxt və kimə çatdırılmasından, həmçinin təsərrüfat subyektlərinin sahibkarlıq fəaliyyətinin hansı formada təşkil edilməsindən asılı olmayaraq həmişə mövcud olmuşdur. Lakin burada nəzərə alınacaq və praktiki fəaliyyətin bir daha təsdiq etdiyi məqam ondan ibarətdir ki, material resurslarının yerdəyişməsilə bağlı əməliyyatların tələb olunan müddətdə aparılması və vaxt itkilərinə yol verilməməsi, daha doğrusu, dövrü vəsaitlərinin dövr sürətinin yüksəldilməsi üçün maliyyə axınlarının hərəkəti məhz material və maliyyə resurslarının idarə edilməsi üzrə logistik prinsiplərin tətbiqinə əsaslanır. Bu da yeni iqtisadi kateqoriya – logistik maliyyə axınlarının əmələ gəlməsinə şərait yaradır, onu şərtləndirir.

Aydındır ki, logistik maliyyə axınları əmtəəlik axınların effektiv hərəkətini (xidmətlərin göstərilməsini) təmin etmək üçün yaradılır və bu məqsəddən ötrü istifadə olunur. Bu zaman onların spesifik xüsusiyyəti məkan və zaman baxımından, əmtəəlik material və qeyri - material qiymətlilərinin axın – yerdəyişməsi prosesinə xidmət göstərməkdən, onun tələblərini yerinə yetirməkdən ibarətdir. Beləliklə, logistikada maliyyə axınları adı altında – müəyyən əmtəə axınlarının optimal hərəkətini təmin etmək üçün logistik sistem daxilində və logistik sistemlər arasında, eləcə də logistik sistemlə ətraf mühit arasında dövr edən maliyyə resurslarının istiqamətlənmiş hərəkəti başa düşülür. Logistik maliyyə axınları özlərinin tərkibi, hərəkət istiqamətləri, təyinatı və digər əlamətlərə görə bir – birindən fərqlənir. Logistik maliyyə axınlarının idarə edilməsi üzrə effektiv üsulların təyin edilməsi üçün onların elmi və praktiki baxımdan dəqiq təsnifatını aparmaq lazımdır. Bu məqsədlə logistikada

aşağıdakı təsnifləşdirmə əlamətlərindən istifadə olunur:

- logistik sistemə münasibətinə görə;
- hərəkət istiqamətinə görə;
- təyinatına görə;
- avans edilmiş dəyərin ötürülməsi üsuluna görə;
- hesablama formasına görə;
- təsərrüfat əlaqələrinin növünə görə.

Konkret logistik sistemə münasibətinə görə **daxili və xarici** maliyyə axınlarını fərqləndirirlər. Xarici maliyyə axınları baxılan logistik sistemin sərhədlərindən kənarda - xarici mühitdə mövcud olan maliyyə axınlarıdır. Daxili material axınları isə bilavasitə müəyyən logistik sistemin daxilində fəaliyyət göstərən və əmtəə axınlarına uyğun bir sıra logistik əməliyyatların yerinə yetirilməsi zamanı xarici görkəmini dəyişən axınlardır. Öz növbəsində xarici maliyyə axınları hərəkət istiqamətlərinə görə giriş və çıxış maliyyə axınlarına bölünür:

• **giriş maliyyə axınları** – baxılan logistik sistemə kənardan – ətraf mühitdən daxil olan axınlardır;

• **çıxış maliyyə axınları** – öz hərəkətlərinə nəzərdən keçirilən baxılan logistik sistemdən başlayan və logistik sistemdən kənarda - xarici mühitdə fəaliyyətdə olan axınlardır.

Təyinatlarına görə logistik maliyyə axınları aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

• xammal, material, yarımfabrikat və hazır məhsulların tədarükatı ilə əlaqədar maliyyə axınları;

• investisiya şəklində olan maliyyə axınları;

• iş qüvvəsinin bərpa edilməsi üçün zəruri olan maliyyə axınları;

• müəssisələrin istehsal fəaliyyəti zamanı material məsrəflərinin formalaşması ilə əlaqədar meydana gələn maliyyə axınları;

• hazır məhsulun reallaşdırılması prosesində yaranan maliyyə axınları.

Avans edilmiş dəyərin ötürülməsi üsuluna görə logistik maliyyə axınları:

• müəssisənin əsas fondlarının hərəkətinə uyğun gələn maliyyə axınları (bura investisiya şəklində olan maliyyə axınları və material məsrəflərinin formalaşması ilə əlaqədar bir qisim maliyyə axınları aid edilir);

• müəssisənin dövriyyə vəsaitlərinin hərəkəti ilə əlaqədar maliyyə axınları (bura təyinat üzrə təsnif edilən bütün maliyyə axınlarının yerdə qalan qrupları aid edilir).

Ayrı – ayrı hesablama formalarının tətbiq xüsusiyyətlərindən asılı olaraq logistikada bütün maliyyə axınları iki böyük qrup üzrə differensiallaşdırılır:

• nəgd maliyyə vəsaitlərinin hərəkətini pul formasında xarakterizə edən maliyyə axınları;

• qeyri - nəgd maliyyə vəsaitlərinin hərəkəti ilə əlaqədar informasiya – maliyyə axınları.

Öz növbəsində pul formasında olan maliyyə axınları manat və valyuta hesablasmaları üzrə nəqdi maliyyə resursları axınlarına bölünür. Qeyri - nəgd maliyyə vəsaitlərinin hərəkəti ilə əlaqədar informasiya – maliyyə axınları isə tədiyyə tapşırığı, tədiyyə tələbnaməsi, inkassa tapşırığı, akkreditivləşdirmə sənədi və hesablama çeqlərinə ayrılır.

Təsərrüfat əlaqələrinin növlərinə görə maliyyə axınları üfüqi və şaquli əlamətlərlə bir – birindən fərqlənir. Üfüqi maliyyə axınları maliyyə vəsaitlərinin sahibkarlıq fəaliyyətinin bərabər hüquqlu subyektləri arasında, ikincisi isə ana və törəmə kommersiya müəssisələri arasında hərəkətini nəzərdə tutur.

Logistik missiyanı yerinə yetirən vasitəçi strukturlarda əlavə və güzəştlərin hesablanması ilkin bazası istehsal prosesinin davamı kimi tədaviül sferasında material axınlarının təşkilinə çəkilən xərclərin həcmidir. Təcrübədə həmin güzəşt və əlavələri müəyyən etmək üçün əvvəlcə tədaviül xərclərinin özünün səviyyəsinin hesablanması lazım gəlir. Hesablama tədaviül xərclərinin ümumi əmtəə dövriyyəsinə faizlə nisbəti və yaxud da satışa çıxarılan məhsulun hər manatına qəpik hesabı ilə aparılır. Başqa sözlə, əlavə və güzəştlərin səviyyəsi elə müəyyənləşdirilir ki, o vasitəçi strukturların

malyeridilişinə çəkdiqləri tədavül xərclərini ödəməklə bərabər minimum səviyyədə kreditdən istifadəyə görə bank faizlərinin ödənilməsi və iqtisadi stimullaşdırma fondlarının yaradılması üçün mənfəət əldə etməyə imkan versin.

Məhsulların topdansaş satış ticarətini həyata keçirən vasitəçi strukturlar məhsulları anbardan realizə etdikdə anbar əlavəsi alırlar. Məhsulların hesablaşmada iştirak etməklə (bəzi hallarda hesablaşmada iştirak etməməklə) tranzit realizasiyası üçün məhsulqöndərən tərəfindən vasitəçi strukturlara topdansaş qiymətlərindən güzəşt verilir. Əgər vasitəçi strukturlar özlərinin anbar və bazalarına daxil olmuş, lakin boşaldılmamış məhsulu birbaşa istehlakçı firma və müəssisənin ünvanına göndərməklə satırsa onda istehlakçılardan anbar əlavəsi alınmır. Bu zaman vasitəçi strukturlar istehlakçılardan həm məhsulların çatdırılması üzrə faktiki nəqliyyat xərclərini, həm də mövcud tranzit güzəştləri səviyyəsində əlavə alır. Bütün hallarda nəqliyyat xərcləri və tranzit güzəştləri səviyyəsində tutulan əlavə anbar əlavəsindən artıq olmur.

Maddi vəsaitlər istehlakçılara pərakəndə satış qiymətilə satıldıqda isə ticarət güzəştlərinin bir hissəsi vasitəçi strukturların xeyrinə tutulur. Pərakəndə satış qiyməti ilə satılan məhsullar üzrə ticarət güzəştinin bu hissəsi topdansaş satış vasitəçilərinin tətbiq etdiyi anbar əlavəsi və ya tranzit güzəşti (əlavəsi) əsasında müəyyən edilir və o, ticarət güzəştindən heç vaxt yüksək olmur.

Pərakəndə ticarətlə məşğul olan vasitəçi strukturlarda ticarət güzəştlərinin tətbiqi pərakəndə qiymətlərin tərkib hissəsi olmaqla bu ticarət şəbəkələrinin normal təsərrüfatçılıq fəaliyyətinin təmin edilməsi tələblərindən irəli gəlir və pərakəndə satış qiyməti ilə sənayenin topdansaş qiyməti arasındakı fərqdən ibarətdir. Ticarət güzəştləri iki hissəyə, yəni pərakəndə ticarət şəbəkələrinin tədavül xərclərinə və bir də həmin strukturların mənfəətinə ayrılır. Burada tətbiq edilən ticarət güzəştlərinin səviyyəsi məhsulların pərakəndə satış qiymətlərinə nisbətən faizlə müəyyən edilir.

Məhsulların vasitəçi strukturların anbar və bazalarından nəqliyyat vasitələrinə yüklənməsi xərcləri də anbar əlavəsinə daxil edilir.

Hesablaşmada iştirak etməklə tranzit əməliyyatları üzrə topdansaş qiymətlərindən güzəştlər xarici ticarət təşkilatları tərəfindən idxal məhsulları göndərildikdə də tətbiq edilir.

Anbar və mağazalar vastəsilə satılan məhsullar üçün istehlakçılardan (alıcılardan) alınan əlavələr iki göstəriciyə - məhsul vahidinə və topdansaş qiymətlərinə - görə müəyyənləşdirilir.

Məhsul vahidinə görə təyin edilmiş əlavələr həm ayrı-ayrı məhsul qrupu, həm də vasitəçi strukturlar üzrə bir-birindən fərqlənir. Məhsul vahidinə görə müəyyən edilən əlavə və güzəştlər ictimai-zəruri əmək məsrəflərini düzgün əks etdirsə də onları çox differensiallaşdırmaq olmur. Bəzən məhsul qrupuna daxil olan ayrı-ayrı çeşidlərin tədavül xərcləri bir-birindən kəskin fərqlənir, o da əlavə və güzəştlərin daha çox differensiallaşdırılmasını tələb edir ki, bu da məqsədəuyğun deyil.

Beləliklə, ticarət güzəştləri mövsümi və regional xarakter daşımaqla müxtəlif əlamətlərə görə differensiallaşdırılır. Həmin əlamətlərə əsasən məhsul qrupları, konkret ərazi və təbəçilik üzrə aparılan bölgü prinsiplərini göstərmək olar. Ayrı-ayrı məhsullar və ya məhsul qrupları üzrə differensiallaşma ayrı-ayrı məhsulların satışına çəkilən tədavül xərclərinin bərabər olmaması ilə əlaqədardır. Nisbətən yüksək miqdarda ticarət güzəşti daha çox tutumlu olan və saxlanması, əlavə tərtibə salınması xüsusi şərait tələb edən, dövriyyə sürəti nisbətən aşağı və beləliklə də tədavül xərclərinin səviyyəsi yüksək olan məhsul qrupları üzrə müəyyənləşdirilir.

Topdansaş qiymətinə görə müəyyən edilən əlavə və güzəştlərin üstünlüyü ondan ibarətdir ki, onların tətbiqi olduqca sadədir. Lakin topdansaş qiymətinə görə əlavə və güzəştlərin tətbiqində vasitəçi strukturların gəlirləri bilavasitə satılan məhsulların qiymətindən asılı olur. Məlumdur ki, həmin məhsulların dəyəri tədavüldə deyil, istehsalda yaranır və satış bazarındakı mövcud tələb və təklif əsasında müəyyənləşir. Buradan isə belə bir qənaətə gəlmək olar ki, vasitəçi strukturlar qiyməti yüksək olan məhsulların realizasiyasına daha çox maraq göstərir. Bu da praktiki olaraq çox hallarda qiyməti aşağı olan məhsulların alıcılarında vasitəçi strukturların xidmətindən istifadə üçün heç bir stimullaşdırıcı motiv yaratmır.

Məhsullar franko – vaqon – təyinat stansiya qiyməti üzrə vasitəçi strukturlar tərəfindən satıldıqda məhsulqöndərən (istehsalçı) firma və ya müəssisə onlara xərclərini ödəmək üçün nəqliyyat

güzəştləri verir. Nəqliyyat güzəştlərinin əsas təyinatı məhsulların hərəkətini qaydaya salmaq, orta daşıma məsafəsini qısaltmaq, nəqliyyat parkından düzgün istifadə etmək və iqtisadi cəhətdən məqsəduyğun olmayan daşımaları aradan qaldırmaqdan ibarətdir.

Müasir bazar iqtisadiyyatı geniş təkrar istehsalı həyata keçirmək, iqtisadiyyatda struktur dəyişiklikləri aparmaq, onun rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün vəsaitlərin cəlb olunmasında böyük rol oynayan geniş və hərtərəfli inkişaf etmiş **kredit münasibətləri** sistemi olmadan keçinə bilməz.

Kredit - qaytarılmaq və faiz ödəmək şərtlə pul və ya əmtəə formasında alıcılara verilən borca deyilir. Kreditin hərəkəti zamanı kreditorla borc alan arasında müəyyən iqtisadi münasibətlər yaranır.

Kredit bazar iqtisadiyyatı şəraitində mövcud olan və istifadə edilən mühüm kateqoriyalardan biridir. Başlıca iqtisadi kateqoriya kimi kredit də dövlətlə təsərrüfat subyektləri arasında, təsərrüfat subyektlərinin özləri arasında, eləcə də dövlətlə əhali arasında istehsal və bölgü münasibətlərini əks etdirir. Kredit pul vəsaitlərinin dövlət tərəfindən planıuyğun surətdə yenidən bölüşdürülməsi formalarından biri olmaqla əsasən kredit təşkilatlarında (dövlət, kommersiya və beynəlxalq banklarda) təmərküzləşir.

Kreditdən istifadəni təhlil edən zaman nəzərə almaq lazımdır ki, təsərrüfat subyektlərinin təkcə xüsusi dövriyyə vəsaitləri ictimai məhsulun təkrar istehsalın bir mərhələsindən digər mərhələsinə fasiləsiz keçməsinə təmin edən bilməz. Çünki, hər bir təsərrüfat subyektinin malik olduğu vəsaitlərin dövriyyə sürətləri arasında əsaslı fərqlər mövcuddur.

İctimai məhsulun dövrəni və dövriyyəsi prosesində bəzi təsərrüfat orqanlarında istehsalın fasiləsiz davamı üçün əlavə pul vəsaitlərinə müvəqqəti tələbat yarandığı halda, bəzilərində müvəqqəti sərbəst pul vəsaitləri meydana çıxır. Bu da bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkənin malik olduğu maliyyə vəsaitlərindən səmərəli və əlverişli istifadə etmək məqsədilə kreditin tətbiqi üçün obyektiv şərait yaradır. K. Marks göstərirdi ki, «... kredit məhsuldar qüvvələrin maddi inkişafını və ümumdünya bazarının yaranmasını sürətləndirir ki, yeni istehsal formasının maddi əsasları olan bunları müəyyən inkişaf dərəcəsinə çatdırsın».

Kreditin mənbələri əsasən aşağıdakılar hesab edilir:

1. Əsas kapitalın fəaliyyəti prosesində onun istehsal olunan əmtəələrin üzərinə keçirilən dəyərinin amortizasiya formasında tədricən yığılan hissəsi;

2. İstehsal olunan əmtəələrin satış vaxtı ilə istehsal prosesinin davamı üçün zəruri olan əmək vasitələri və əmək predmetlərinin alınması vaxtının üst – üstə düşməməsi ilə əlaqədar dövriyyə kapitalının bir hissəsi;

3. Əmtəələrin satılması nəticəsində pul vəsaitlərinin daxil olması ilə əmək haqqının ödənilməsi müddəti arasında dəyişən kapitalın sərbəst pul kapitalı formasında çıxış edən hissəsi;

4. Geniş təkrar istehsalı təmin etmək üçün əlavə istehsal amillərinin əldə edilməsi məqsədilə izafi dəyərən kapitallaşan hissəsi;

5. Büdcə sisteminin malik olduğu vəsaitlərin, müxtəlif məqsədli fondların və ehtiyatların hərəkəti;

6. Əhalinin gəlirləri və yığımlar.

Kreditin mahiyyəti onun funksiyalarında ifadə olunur və bunlar da əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

- qaytarılmaq şərti ilə vəsaitlərin yenidən bölüşdürülməsi;
- fondların dövriyyəsinə vasitəçilik edilməsi;
- nəgd pul əməliyyatlarının kredit əməliyyatları ilə əvəz olunması;
- vəsaitlərə qənaətin stimullaşdırılması;
- iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi;
- vəsaitlərin dövrəninə manatla nəzarətin həyata keçirilməsi.

Qaytarılmaq şərti ilə vəsaitlərin yenidən bölgüsü funk-siyası vasitəsilə müəssisələrin, dövlətin və fərdi bölmənin sərbəst pul kapitalları yığılır (akkumulyasiya edilir) və borc kapitalı kimi istifadə olunur.

Kredit mexanizmi vasitəsilə borc kapitalı iqtisadiyyatın inkişafının ümummilli proqramına uyğun gələn və yüksək mənfəətə təminat verən təsərrüfat sahələri arasında müəyyən müddətdən sonra qaytarılmaq şərti ilə yenidən bölüşdürülür. Vəsaitləri yığmaq və yenidən bölüşdürməklə az pul vəsaitləri ilə geniş təkrar istehsal sürətlənir, təsərrüfat subyektlərində öz xüsusi vəsaitlərindən daha səmərəli istifadə üçün stimül yaranır, istehsal və məhsulun satışı prosesinə manatla nəzarət funksiyası həyata keçirilir.

Kredit əmtəə və pul tədavülünə əsaslanır. «.. Kredit təsərrüfatı deyilən şeyin özü ancaq pul təsərrüfatı formasıdır, çünki, bu adların hər ikisi istehsalçıların öz arasında mübadilə funksiyalarını və ya mübadilə üsullarını ifadə edir».

Müasir iqtisadi şəraitdə kreditin vacib funksiyasından biri də nəgđ pul və dotasiyalarla yanaşı onun iqtisadiyyatın tənzimlənməsində bir alət kimi istifadə edilməsindən ibarətdir. İqtisadiyyatın kredit vasitəsilə tənzimlənməsi təsərrüfat proseslərinə təsir etmək məqsədilə kreditin həcmi və dinamikasını dəyişmək üçün dövlətin həyata keçirdiyi tədbirlər kompleksini özündə birləşdirir. Dövlət borc kapitalının yarandığı ilkin mənbədən son tətbiq sferasına qədər axını prosesində iştirak edərək borc alınması və ya qaytarılması prosedurunun normativ hüquqi bazasını formalaşdırır.

Logistika sferasında kreditə bazar iqtisadiyyatı şəraitində həyata keçirilən iqtisadi tədbirlər sistemindən biri kimi, logistik sistemin iştirakçılarının və onların maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinə aktiv təsir vasitəsi kimi xüsusi diqqət yetirilir.

Kredit münasibətlərinin fasiləsiz inkişafı şəraitində kreditləşmə prinsiplərinin (ssudanın məqsədli istiqaməti, qaytarılması, təciliyyə, maddi təminatlılığı, differensiallığı və pulluluğu) böyük əhəmiyyəti vardır. Kreditləşmə prinsiplərinin düzgün dərk edilməsi həm nəzəri, həm də praktiki baxımdan vacibdir. Borc verilməsi qaydası, sənədlərin rəsmiləşdirilməsi, bank və müəssisələrdə operativ mühasibat işlərinin təşkili kreditləşmə prinsiplərinin müəyyənəşdirilməsini zəruri edir.

Yuxarıda bu və ya digər məhsulları alan zaman potensial alıcılara göstərilən müxtəlif növ logistik xidmətlər nəzərdən keçirildi. Əksər hallarda logistik xidmətləri göstərən firma və şirkətlər bu xidmətlərin səviyyəsini kəmiyyətə qiymətləndirmək zəruriyyəti ilə qarşılaşırlar.

Logistik xidmətin iqtisadi əhəmiyyətinə və təsərrüfat subyektlərinin həyatında oynadığı rola baxmayaraq hal-hazırkı dövrə qədər servis xidmətinin keyfiyyətini qiymətləndirmək üçün səmərəli üsul mövcud deyil. Bu da hər şeydən əvvəl əmtəəlik məhsullardan fərqli olaraq xidmətlərin spesifik xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır. Belə xüsusiyyətlərə adətən aşağıdakılar aid edilir:

- mənbədən ayrılmaazlığı. Fəaliyyət forması kimi logistik xidmət mənbənin olub və ya olmamasından asılı olmayaraq mövcud olan maddi məhsuldan fərqli öz mənbəsindən ayrılmaazdır. İstehlakçılar (alıcılar) xidmətin göstərilməsi prosesində birbaşa iştirak edirlər;

- xidmət nəqlətməyə və anbarlaşdırmaya məruz qalmadığından göstərildiyi anda böyük həcmdə istehlak (qəbul) edilir;

- keyfiyyətin qeyri - sabitliyi. Logistik xidmətin keyfiyyəti logistik sistemin təkmilləşdirilməsi dərəcəsiindən, istehlakçıların tələbiindən, habelə bir sıra faktorlardan asılı olaraq dəyişkəndir. Bir çox hallarda logistik xidmət komp-leks parametrlər üzrə standartlaşdırılır. Lakin buna baxmayaraq xidmətin keyfiyyətində baş verən dəyişikliklər müəyyən hədd, çərçivə daxilində tərəddüd edir.

- istehlakçılar (alıcılar) xidməti qəbul edən zaman heç vaxt onun mülkiyyətçisi olmurlar;

- xidmətin ünvanlı olması. Logistik xidmətlər bilavasitə konkret sifarişçiyə istiqamətlənir. Daha doğrusu, məqsəd bazarının ümumi tələbinin ödənilməsinə yönələn və istehsal edilən maddi məhsuldan fərqli olaraq burada konkret istehlakçı nəzərdə tutulur və ona xidmət göstərilir.

- göstərilən hər bir logistik xidmət istehlakçı üçün nadir hesab edilir. Çünki, bu tip xidmət özündən əvvəl və ya sonra gələn hər bir xidmətdən spesifik parametrləri, müddəti, keyfiyyəti, istehsal və istehlak şərtləri baxımından fərqlənir.

- tələbin elastikliyi. Maddi məhsullardan fərqli olaraq logistik xidmətin üstünlüyü satış bazarında tələbin elastikliyi ilə səciyyələnir. Bu sahədə tədqiqat aparan mütəxəssislər belə qənaətə gəlirlər ki, normal iqtisadi şəraitdə logistik xidmətlərin qiymətinin azaldılması ilə onlara tələb olduqca tez artır və istehlakçı müəssisələrin gəlirləri artır.

• xidmətin göstərilməsi fəaliyyət – prosesdir və buna görə də istehlakçılara xidmətin konkret məhsulunu göstərmək və onların nəyə görə haqq ödədiklərini izah etmək olduqca çətindir;

• xidmətin göstərilməsi adətən xırda fəaliyyətlərdən – subservislərdən ibarət olduğundan istehlakçılar bütün bu fəaliyyətlərin qiymətləndirilməsini həyata keçirirlər. Xidmətin keyfiyyəti və cazibədarlığı göstərilən xidmət üzrə fəaliyyətlərə istehlakçı tərəfindən ümumi, yekun qiymətlərin verilməsi qabiliyyətindən asılıdır.

Cəmiyyətdə məcmu ictimai əmək maddi istehsal və qeyri - istehsal sahəsinə bölünür. Belə bir bölgünün aparılması həm nəzəri, həm də praktiki baxımdan aktualıq kəsb edir. Nəzəri cəhətdən bu cür bölgünün aparılması bütün fəaliyyət növlərinin maddi əsasını təşkil edən iqtisadiyyatın birinci sahəsinə və bilavasitə maddi bazisi birinci sahədə yaradılan və bu əsasda fəaliyyət göstərən iqtisadiyyatın ikinci sahəsinə müəyyənləşdirməyə imkan verir. Praktiki baxımdan isə belə bölgü ümummilli məhsulun daxili strukturunda nemətlərin əşya və xidmət formasında istehsal edilməsi üçün maddi və qeyri - maddi istehsal sahələrinin rolu və paylarını göstərir.

Maddi istehsalın qeyri – istehsal sahəsindən fərqləndirici cəhəti:

- insanın təbiət maddələrinə təsiri;
- təbiət maddələrini dəyişdirə bilmək bacarığı və dərəcəsi;
- insanların əmək fəaliyyəti formasından ibarətdir.

Bu üç fərqləndirici xüsusiyyət birlikdə maddi istehsalın mahiyyətini və onun bütün digər fəaliyyət növlərindən, xüsusilə də mənəvi fəaliyyətdən fərqi göstərir. Maddi istehsalın mahiyyəti insanla təbiət arasında baş verən maddələr mübadiləsi ilə xarakterizə olunur və bu zaman əmək predmeti kimi təbiət əşyaları və qüvvələri çıxış edir. Təbiətə dəyişdirici təsir isə əmək vasitələri ilə həyata keçirilir. Başqa sözlə, maddi istehsalın insanın digər fəaliyyət növlərindən fərqi əmək prosesinin mahiyyəti və onun üç şərti (əmək, əmək predmeti, əmək vasitəsi) ilə müəyyən edilir. İnsanla təbiət arasında bilavasitə maddələr mübadiləsinə təşkil və təmin etməyən bütün digər fəaliyyət növləri maddi istehsal sahəsindən kənada qalır və qeyri-maddi istehsal sahəsinə təşkil edir. Daha doğrusu, iqtisadi münasibətlər maddi istehsalda yaranır və bu və ya digər formada qeyri - istehsal sahəsinə yayılır. Qeyri-istehsal sahəsində iqtisadi münasibətlər maddi istehsal sferasında mövcud olan iqtisadi münasibətlərlə müəyyən olunur.

Əməyin xarakterindən və onun nəticələrindən asılı olaraq xidmətlər: maddi və qeyri - maddi xidmətlərə bölünür. Maddi xidmətlər yeni məhsulun yaradılmasında özünü göstərmir, əşya forması almır, lakin maddi məhsulların istehlak dəyərini təzələyir və beləliklə onların istehlak – istismar müddətini uzadır. Buna görə də maddi xidmətləri, istehsal fəaliyyətinin xarakterindən asılı olaraq qeyri-istehsal sferasına deyil, xidmət sferasına daxil edirlər.

Nəticə

Beləliklə, xidmət bazarı iki əsas səbəbə görə digər bazarlardan əsaslı surətdə fərqlənir:

1. **Xidmət onu göstərən ana qədər mövjud olmur.** Başqa sözlə, bu səbəb xidməti alana (və ya göstərənə) qədər onu müqayisə etməyə və ya qiymətləndirməyə imkan vermir. Burada yalnız gözlənilən (əldə olunacaq) səmərəni müqayisə etmək mümkündür.

2. **Xidmət olduqca yüksək qeyri – müəyyənlik səviyyəsinə malikdir.** Belə bir riskin mövcud olması bir tərəfdən müştəriləri – xidmət obyektlərini (alıcıları) xoşagəlməz vəziyyətə salır, digər tərəfdən isə satıcıların xidmət bazarına müxtəlif xidmət növlərinin çıxarılmasını – təklifini çətinləşdirir.

Xidmət bazarının bu xüsusiyyətləri və eləcə də xidmətin öz təbiəti (xidmətin istehsalı və istehlakı zaman və məkan baxımından üst – üstə düşdüyündən onları bir yerdən digər yerə göndərmək və onları ehtiyat formasında yığıb saxlamaq mümkün deyil) – logistik xidmətin xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.

ƏDƏBİYYAT

1. İmanov T.İ. logistikanın əsasları. Bakı. —Təhsil || NPM, 2055. -474 səh.
2. Гаджинский А.М. Логистика-М.: - Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2007.-

472 с.

3. Доналд Дж. Бауэрсокс, Дейвид Дж. Клосс.- Логистика. Интегрированная цепь поставок.- М.: Изд. «Олимп-Бизнес», 2001-640 с.

4. Миротин Л.Б. транспортная Логистика, М.: Экзамен, 2003.-512 ст.

УДК 330.342.24

Поток услуг и их экономическая природа

Гасанова К.Р.

Резюме: Достижение высокой экономической эффективности при движении материальных потоков между хозяйствующими субъектами в условиях формирующейся и стабильно развивающейся рыночной экономики обеспечивается главным образом за счет предоставления этим хозяйствующим субъектам высоких финансовых услуг. Финансовая служба обеспечивает условия для организации оптимального движения материальных ценностей, первоначально идентифицируя и изучая логистические финансовые потоки, соответствующие движению товарно-материальных и товарно-нематериальных ценностей.

Ключевые слова: поток, запасы, финансовые потоки, материальные потоки, логистические операции.

UDC 330.342.24

Service flows and their economic significance

Gasanova K.R.

Summary. Achieving high economic efficiency during the movement of material flows between economic entities in the conditions of the emerging and stable developing market economy is mainly ensured by the provision of high financial services to these economic entities. The financial service provides conditions for the organization of the optimal movement of material values, initially, the identification and study of logistical financial flows corresponding to the movement of commodity - material and commodity - non-material values.

Keywords: flow, stocks, financial flows, material flows, logistic operations

Redaksiyaya daxilolma: 20.02.2024

Çapa qəbul olunma: 27.03.2024

